

XV–XVII a. buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygos, saugomos Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje

Rima Dirsytė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Seniausia Lietuvoje Vilniaus evangelikų reformatų sinodo biblioteka, kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo (*1515–†1565) įsteigta 1557 m. prie Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčios, per savo keturių amžių gyvavimo laikotarpį pergyveno kitatikių pogromus ir gaisrus, kilnojimą iš Vilniaus į Kėdainius, Slucką ir vėl į Vilnių. 1941 m. vasario 15 d. ji tapo tuometinės Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos dalimi¹. 1944 m. liepos mėnesį, traukdamasi iš Vilniaus, vokiečių kariuomenė padegė Pylimo gatvėje buvusius Vilniaus evangelikų reformatų sinodo namus, kuriuose tuo metu buvo ir biblioteka². Laimei, gaisras nesunaikino visų bibliotekos knygų. Išlikusios knygos dabar saugomos ne vienoje, o keliose vietose: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo (toliau – NB) bibliotekose, galbūt – ir kitur.

Kokiu keliu dalis buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygų pateko į Nacionalinę biblioteką? Patikrinus Nacionalinės bibliotekos inventorines knygas paaiškėjo, kad pirmi įrašai apie knygas, patekusias iš buvusios Sinodo bibliotekos, yra iš 1946 m. – tais metais suinventorinta apie 20 knygų. Skiltyje, iš kur gautos knygos, randame įrašą, kad jos buvo nupirktos 1946 m. rugpjūčio 24 d. ir lapkričio 10 d. Deja, nėra nurodytas jas pardavęs asmuo ar institucija. 1947 m. 9 knygos gautos pagal aktą Nr. 6. Panašų įrašą turime ir iš 1948 m. – 5 knygos į biblioteką pateko pagal aktą Nr. 4. Toliau sekant įrašus randame, kad 1947 m. birželio 25 d. ir 1948 m. sausio 26 d. perduotos 5 knygos iš Valstybinio knygų prekybos tresto. Prie dalies knygų nurodoma, kad jos perimtos „iš tvarkytinų fondų“, „gautos iš direktoriaus Rimanto“³ ar iš neišaiškintų šaltinių. Nuo 1960 m. komplektavimo šaltinis apskritai nenurodomas. Paskutinis įrašas – 1966 m. birželio 27 d.: tuomet gauta 1 knyga. Žymioji Brastos Biblija, prieš 2002 m. patekdama į NB Retų knygų ir rankraščių skyrių, buvo saugoma Knygų rūmuose⁴: 1980 m. ji buvo suinventorinta, pažymint, kad gauta „iš atsarginio sandėlio“ (spėtina – Šv. Jurgio bažnyčios Vilniuje), kur pateko greičiausiai karo ar pokario metais, gelbstint be priežiūros likusius rankraščius, knygas bei kitokią spaudą.

Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje taip pat saugoma dalis buvusio Sinodo archyvo. Rankraščių gavimo knygoje randame 1949 m. sausio 18 d. įrašą, kad archyvas į

¹ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos istorijos dokumentai. Parengė Juozas Marcinkevičius. *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, 2001/2002. Vilnius, 2004, p. 45. Vilnius, 2004, p. 93.

² *Tiesa*, 1944, rugs. 16 (nr. 61); rugs. 18 (nr. 62).

³ Juozas Rimantas (*1908–†1973), bibliotekos direktorius 1939–1950 m.

⁴ Dabar – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras.

biblioteką pateko 1947 m. (įrašas pieštuku). Deja, skiltyje, iš kur gauta, tikslesnių duomenų taip pat nėra – rašoma, kad „iš įvairių vietų surinkti ir sujungti vienan fondu“. Taigi archyvas taip pat nesuteikia daugiau aiškumo.

Tenka apgailestauti, kad nei NB archyve, nei Lietuvos centriniame valstybės archyve, kur saugoma dalis Nacionalinės bibliotekos archyvo, nepavyko rasti 1946–1948 m. ar vėlesnių dokumentų, patvirtinančių šiuos pirkimus, nei knygų perdavimo aktų.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos direktoriaus Juozo Marcinkevičiaus teigimu, pokario metais kai kurių mokslinių bibliotekų vadovai – Centrinės valstybinės bibliotekos direktorius Juozas Rimantas, Mokslų akademijos bibliotekos direktorius rašytojas Petras Vaičiūnas, taip pat kai kurie kultūros darbuotojai galvojo, kad Lietuvoje saugomas kultūros vertybes reikėtų išsklaidyti po įvairius miestus ir įstaigas. Mat buvo nuogąstaujama, kad šios vertybės galėjo būti išvežtos į Rusiją. Todėl galėtume daryti išvadą, kad dalis buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygų tokiu būdu pateko į Nacionalinę biblioteką.

Kita vertus, buvo žmonių, kurie rizikuodami gyvybe knygas gelbėjo nuo gaisro (1944 m. „Tiesoje“ minimas Sinodo bibliotekos prižiūrėtojas Dilys ir jo sūnus⁵). Matyt, būta ir tokių, kurie pasinaudoję situacija, knygomis pasipildė savo „kolekcijas“, o vėliau jas pardavė bibliotekai – apie tai galima spėti iš įrašų inventorinėse knygose apie Sinodo bibliotekos knygų pirkimus.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti XV–XVII a. Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygas, dabar saugomas NB Retų knygų ir rankraščių skyriuje. Kadangi buvusios Sinodo bibliotekos katalogų išlikę vos keli (ir tie patys iš XIX a., nors knygos buvo tvarkomos ir vėliau: 1921–1924 m. Sinodo biblioteką tvarkė kun. Jonas Šepetys, nuo 1927 m. – dr. Adamas Łysakowski; iki 1932 m. buvo sukataloguota 9350 veikalų, 16 296 tomų⁶), pagal juos negalime tiksliai rekonstruoti bibliotekos, todėl pagrindinis knygų priskyrimo Sinodo bibliotekai kriterijus – rankraštiniai įrašai apie knygos priklausymą Vilniaus evangelikų reformatų sinodo, Slucko gimnazijos ar bažnyčios bibliotekoms, pačios bibliotekos ekslibrisai bei antspaudai⁷. Dalis knygų, prieš patekdamos į Sinodo biblioteką, buvo privačių asmenų – J. Biergelio⁸, S. Lipinskio⁹, L. Uziemblos¹⁰ ir kitų, taip pat – Biržų, Kelmės evangelikų reformatų bažnyčių nuosavybė. Iki šiol nebuvo domėtasi NB fonduose saugomais Sinodo bibliotekai priklausiusiais leidiniais, jie nebuvo suregistruoti, o kataloginėse kortelėse

⁵ *Tiesa*, 1944 rugs. 16 (nr. 61).

⁶ *Tiesa*, 1944 rugs. 18 (nr. 62).

⁷ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918*. Vilnius, 1984, p.141–142.

⁸ Julijonas Biergelis (Juljan Biergiel, *1819–†1885) – evangelikų reformatų kunigas, Slucko gimnazijos mokytojas, bibliofilas. Jo bibliotekoje buvo apie 1500 veikalų, kurių dalį po jo mirties įsigijo Vilniaus evangelikų reformatų sinodas. Plg.: KISARAUSKAS, Vincas. *Op. cit.*, p. 30.

⁹ XIX a. pab. generalinis superintendentas kun. Steponas Lipinskis (Stefan Lipiński) Sinodo bibliotekai perdavė savo rinkinį – apie 1,5 tūkst. veikalų. Plg.: GIZBERT-STUDNICKI, Waclaw. *Zarys historyczny Wileńskiego kościo. Ew. Ref. i jego biblioteki*. Wilno, 1932, p. 19.

¹⁰ Liucijonas Uziembła (Uziębło, *1864–†1942), kraštotyriminkas, kolekcionierius. Plg.: *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1965, t. 32, p. 360.

proveniencija nebuvo nurodoma. Todėl didžioji fondo dalis peržiūrėta *de visu*. Šiuolaikinis elektroninis duomenų apdorojimas (LIBIS programa) suteikia galimybę leidinius išsamiau aprašyti, išskiriant kolekcijas, todėl ateityje būtų tikslinga pratęsti šį darbą ir sudaryti visų buvusios Sinodo bibliotekos knygų, dabar saugomų NB, katalogą.

Statistikos duomenimis, 1937 m. Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekoje buvo 10 410 veikalų, 17 782 tomų¹¹; tarp jų – 5 inkunabulai, 548 XVI a. veikalai ir 1940 veikalų, išleistų XVII a. (iš viso – 2493 veikalai). Šiuo metu NB Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonduose saugomos 75 buvusios Sinodo bibliotekos knygos (108 veikalai), išleistos XV–XVII a.: 1 inkunabulas bei po 37 leidinius iš XVI ir XVII a. Be abejo, turėdami tokį nedidelį kiekį knygų, negalime daryti išsamesnių išvadų apie biblioteką. Tačiau net tas negausus knygų skaičius rodo buvus turtingą ir vertingą biblioteką. Apie pusę NB esančių knygų sudaro teologinė literatūra – 31 leidinys, tarp pasaulietinės literatūros daugiau darbų yra iš teisės (10) ir istorijos (12) sričių, nemažai Antikos autorių darbų (9), po keletą filosofijos, kitų mokslo sričių darbų, grožinės literatūros kūrinių. Skirstant pagal kalbas matome, kad vyrauja lotynų kalba spausdintos knygos – 45, lenkų – 27, lietuvių – 2 ir čekų – 1. Tai neturėtų kelti nuostabos, nes XV–XVII a. tiek religinėje, tiek pasaulietinėje literatūroje lotynų kalba viešpatavo. Be to, lietuviai bent iki XVI a. savo rašto neturėjo, ir jau nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (toliau – LDK) susikūrimo raštijai buvo vartota ne lietuvių kalba.

Žiūrint topografiniu aspektu, po trečdalį knygų išspausdinta LDK ir Lenkijoje; gausiai reprezentuojamos reformatų spaustuvės: Mikalojaus Radvilos Juodojo – Lietuvos Brastoje, Jono Kardano (†apie 1611) ir Jokūbo Morkūno (*apie 1550-†po 1611) – Vilniuje, Petro Blasto Kmitos (†tarp 1629-1632) ir Jono Danieliaus Kmitos (†1646?) – Liubčioje, Andrejaus Piotrkowczyko (*apie 1550-†1620) – Baranove (prie Krokuvos), Jano Szeligos (†apie 1637) – Dobromylyje, vėliau Lvove, Kristijano Becko (Bekk, †1690) – Torunėje, Andriaus Hünefeldo (*1581-†1666) – Gdanske; be jų – Mamoničių ir Jėzuitų akademijos spaustuvės Vilniuje, Krokuvos, kitos Torunės ir Gdansko leidyklos¹². Ir apie trečdalis – išspausdintų kituose Vakarų Europos miestuose: Karaliaučiuje, Leipcige, Frankfurte, Kelne, Bazelyje, Špejeryje, Amsterdame ir Leidene.

Kadangi nėra vienos priimtų sistemos senųjų leidinių klasifikavimui, knygos bus apžvelgiamos jų turinio atžvilgiu pagal atskirus amžius.

Sinodo biblioteka kaip institucinė pirmiausia, be abejo, kaupė religinio turinio literatūrą. Seniausia NB saugoma Sinodui priklausiusi knyga ir vienintelė iš XV a. – katalikiška Biblija (*Biblia Latina*, dar vadinama Menardo Biblija), išleista Niurnberge 1480 m.¹³ žymaus Vokietijos spaustuvininko, leidėjo, knygų pardavėjo Antono Kobergerio (Koberger, *apie 1440-†1513)

¹¹ Zarząd miejski w Wilnie. *Rocznik statystyczny Wilna*, 1937. Wilno, 1939, p. 136–137.

¹² Išsamiau apie spaustuves: UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997. Lietuvos spaustuvės* Vilnius, 1998. 607 p.; *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa; Łódź, 1972. XIX, 1042, [2] p.

¹³ FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 109–110.

spaustuvėje. Bibliją spaudai parengė vienuolis Menardas, prie kai kurių Biblijos knygų yra pridėtos šv. Jeronimo įžangos. Knygoje gausu spalvotų iliustracijų ir inicialų – jie piešti ranka. Knyga įrišta mediniais viršeliais, aptrauktais pergamentu, be papuošimų, yra sagčių liekanos. Pirmuosiuose 11 lapų išdegusi skylė. Knygos gale įklijuotas lapelis su tekstu lenkų kalba, informuojančiu, kad knygą 1880 m. Slucke restauravo J. Biergelis. Teigiama, kad ši Biblija į Sinodo biblioteką pateko dar XVI a. ir yra vienintelė tokia, išlikusi po gaisrų, ne kartą nusiaubusių biblioteką¹⁴. Sprendžiant pagal įrašą inventorinėje knygoje, į NB knyga pateko 1946 m.

Tarp XVI a. knygų yra 15 teologinio turinio leidinių – Biblijos, pamokslų rinkiniai, giesmynai, poleminė literatūra ir kita; be to, tai ne tik protestantų, bet ir katalikų leidiniai.

Biblija (Šventasis Raštas) sudarė evangelikų tikėjimo pagrindą. Reformacijos metu buvo akcentuojamas tautinių kalbų vartojimas. Dėl to ir Biblijos vertimams į nacionalines kalbas, spausdinimui ir platinimui buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Iš Sinodo bibliotekos į NB pateko dvi XVI a. leistos Biblijos. Tai išskirtinį vaidmenį evangelikų reformatų tikėjimo plitimui turėjusio LDK kanclerio, Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos Juodojo lėšomis Lietuvos Brastoje, pirmojoje protestantų spaustuvėje LDK (įkurta 1558 m.), 1563 m. išleista Biblija (*Biblia swięta, to iest Księgi Starego y nowego Zakonu*)¹⁵ – pagal leidimo vietą ir spaustuvės fundatoriaus vardą dar vadinama Brastos, arba Radvilų, Biblija. Tai pirmasis Biblijos vertimas į lenkų kalbą iš originalių – hebrajų ir graikų – kalbų ir apskritai pirmasis Šventojo Rašto leidimas LDK. Šis leidinys – didžiausios apimties ir vienas įspūdingiausių XVI a. LDK spaudos paminklų: *in folio* formato, 2 variantų 500 egzempliorių tiražo, puoštas dviem graviruotais antraštiniais lapais (E. Altdorferio raižinio kopija)¹⁶, inicialais ir vinjetėmis, su Mikalojaus Radvilos Juodojo įžanga ir dedikacija Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui (*1520–†1572). Dalis tiražo buvo įrišta prabangiais viršeliais sidabro apkaustais.

Naujasis Testamentas (ar jo dalys) buvo keletą kartų perredaguotas ir perleistas. NB saugomas 1593 m. Vilniuje, J. Karcano spaustuvėje išleistas Naujasis Testamentas (*Nowy Testament albo Księgi Przymierza nowego Pana Jezusa Krystusa*) – antroji Brastos Biblijos dalis. Šį leidimą finansavo Ašmenos pakamaris Mikalojus Zenavičius. Knyga dedikuota Brastos vaivadai Kristupui Zenavičiui ir Žemaitijos kaštelionui Mikalojui Naruševičiui (*apie 1560–†1603). Dedikacijas parašė Jonas Kazokas Lietuvis (Cosacovicus, Joannes Litanus Kozakowicz, *~XVI a. vid.–†XVII a. pr.) – vertėjas, poetas, prozininkas, Reformacijos šalininkas ir ilgametis Radvilų dvariškis¹⁷. Poligrafiniu

¹⁴ GIZBERT-STUDNICKI, Waclaw . *Op. cit.*, p.14.

¹⁵ Čia ir toliau remiamasi: ESTREICHER, Karol. *Bibliografija polska*. Kraków, 1891–1939. T.12–33.

¹⁶ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 3, p. 431.

¹⁷ Biografinės žinios pateikiamos pagal: *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius, 2001. 563, [1] p.; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2001–2010. T.1–18; *Polski słownik biograficzn*. Warszawa; Kraków, 1935-2009. T. 1-46. *Słownik polskich teologów katolickich=Lexicon theologorum catholicorum Poloniae*. Warszawa, 1981–1995. T. 1-8.

požiūriu tai – kuklus leidinys, aštuntainio formato, be papuošimų, įrištas juodos odos viršeliais. Šalia įrašo apie knygos priklausymą Sinodo bibliotekai yra ir kitas: *ex Bibliotheca Walerjani Wołodźko*. Nors ir nepavyko nustatyti šio asmens tapatybės, įdomu, kad knygoje gausu pabraukymų ir pastabų – tai liudytų gilų Švento Rašto studijavimą ir pažinimą.

Į NB rinkinį pateko du katekizmai – katalikų ir reformatų. Vienas jų – teologo, pamokslininko, pedagogo, vokiečių jėzuito ir vieno žymiausių Kontrreformacijos veikėjų Petro Kanizijaus (Petrus Canisius, šventasis, *1521–†1597) čekų kalba 1568 m. Prostejove (?) išleistas *Mažasis katekizmas* (1556 m. išėjusio *Catechismus minimus* vertimas iš vokiečių kalbos). Kitas – lenkų evangelikų reformatų teologo Stanislovo Sudrovijaus (*apie 1550–†1600) lenkų kalba išleistas *Katekizmas*. Trūkstant antraštinio lapo, nėra tiksliai nustatyta šio leidimo data (spėjama, išleista po 1605 m. J. Kardano spaustuvėje Vilniuje)¹⁸. Kartu įrišta dalis (24 lap.) leidinio *Forma arba bažnytinių patarnavimų tvarka (Forma albo Porząddek odprawowania Świątości Pańskich)*.

Iš Sinodo bibliotekos NB saugomas vienas liuteronų leidinys. Tai vokiečių reformatoriaus, liuteronų teologo Johanno Brenzo (*1499–†1570) *Šventojo Jono, apaštalo ir evangelininko, parašytoji Evangelija (Ewanielia od Jana Świętego)*, autoriaus parašyta lotynų kalba, o žymaus XVI a. II p. LDK valstybės veikėjo, liuteroniškosios reformacijos rėmėjo Venclovo Agripas (Venceslaus Agrippa, *apie 1525–†1597) išversta į lenkų kalbą ir išleista 1588 m. Vilniuje, J. Karcano spaustuvėje.

Reformacijos laikotarpiu paplito postilės – pamokslų Biblijos temomis, skaitomų sekmadieniais ir šventinėmis dienomis, rinkiniai. Sinodo bibliotekoje buvo didelio populiarumo sulaukusi lenkų humanisto, tautinės literatūros kūrėjo, reformacijos šalininko Mikalojaus Rėjaus (Mikołaj Rey, *1505–†1569) lenkų kalba parašyta *Postilė (Postylla polska)*. Tai 5-asis, sutrumpintas leidimas, išleistas Vilniuje 1594 m. Jokūbo Morkūno – žinomo Vilniaus spaustuvininko, knygų pirklio, knygrišio, spaustuvėje. Lėšas spausdinimui skyrė Polocko pakamaris Mykolas Fronckevičius-Radziminskis (Frąckiewicz z Radzimina) – knygos pradžioje įdėta pastarajam skirta Jono Kazoko Lietuvosio dedikacija. Bibliotekoje išlikę du šio leidinio egzemplioriai, deja, abu defektuoti, be antraštinių lapų ir dalies teksto.

Vienintelė XVI a. lietuviška knyga, patekusi iš Sinodo bibliotekos – 1600 m. toje pačioje J. Morkūno spaustuvėje išspausdinta *Postilla lietuwiszka* – M. Rėjaus *Postilės* vertimas. Knyga išleista Pašuvės dvaro savininkės, evangelikų reformatų rėmėjos Sofijos Vnučkienės lėšomis. *Postilėje*, be Evangelijų ir pamokslų, yra lenkiška įžanga, specialiai šiam leidiniui lenkų kalba parašytos Jono Kazoko Lietuvosio eilės – dedikacija S. Vnučkieniui, taip pat – lietuviška prakalba skaitytojui, o knygos gale – lenkiškos eilės, pasirašytos kriptonomu J. B. (jų autorius nežinomas). Esama nuomonės, kad visą

¹⁸ *Katechism albo krótkie w iedno mieysce zebranie wiary y powinności krześciańskiey...*[Wilno: druck. Jana Karcana?, po 1605]. Tai vadinamasis Vilniaus katekizmas, parengtas Vilniaus superintendente Stanislovo Sudrovijaus. Aprašyta pagal def. egz.; antr. pateikta pagal : ESTREICHER, Karol. *Bibliografia polska*. Kraków, 1903, t. 19, p. 184. Laida abejotina, bibliografiniuose šaltiniuose neužregistruota.

Postilę ar žymesnę jos dalį išvertė pats J. Morkūnas, jam padėjo Vidžių katechetas Albertas Striška¹⁹. Egzempliorius įrištas šviesia odos viršeliais, puoštais augaliniais ornamentais.

Ypatingą vietą protestantų bažnyčiose užima giesmės. XVI–XVII a. paplito kancionalai (lot. *cantionale* < *cantio* – giesmė) – labiausiai vartojamų liturginių giesmių rinkiniai – giesmių tekstai su melodijomis. Tarp XVI a. leidinių Sinodo bibliotekoje buvo saugoma kun. Valento iš Bžozovo (Walenty z Brzozowa, †apie 1570) iš čekų į lenkų kalbą išverstas ir Karaliaučiuje žymaus čekų spaustuvininko Aleksandro Augezdeckio (Aujezdecky, †1577) spaustuvėje 1554 m. išleistas *Giesmynas (Cantional albo Księgi chwał Boskich)*. Originalą čekų kalba (Praha, 1541) sudarė Janas Rohas (Roh, *1490–†1547). Antraštinis ir kiti trūkstami leidinio lapai pakeisti rankraštiniais nuorašais; knyga buvo įrišta gražiai ornamentuotais odiniais viršeliais.

XVI a. Lietuvoje tarp pagrindinių konfesijų – katalikų ir protestantų – vyko diskusijos, polemikos. Iš Sinodo bibliotekos saugomi trys Reformacijos laikotarpio LDK evangelikų reformatų idėjinio vadovo Andriaus Volano (*apie 1530–*1610) poleminių tekstų leidimai. Tai veikalas *Gynimas tikros, teisingos ir senosios nuomonės Bažnyčioje apie mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus Kūno ir Kraujo Sakramentą bei tikrą jo buvimą Paskutinėje vakarieneje*²⁰ (*Defensio verae orthodoxae veterisque in Ecclesia sententiae, de Sacramento corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi*), išleistas J. Karcano Loske 1579 m. Tai yra jo ankstesnio, jėzuitų sunaikinto darbo perdirbimas, pratęsiantis polemiką su P. Skarga ir F. Turianiu. Remdamasis Biblija, A. Volanas polemizuoja dėl katalikiško požiūrio į Paskutinę vakarienę ir transsubstanciją.

Polemikai prieš arijonus skirtas darbas *Atsišaukimas [...] į visus Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos samosatenių arba ebionitų doktrinos išpažinėjus ir to paties autoriaus atsakymas į naujuosius ebionitų priekaištus dėl atsišaukimo (Paraenesis [...] ad omnes in Regno Poloniae, Magnoque Ducatu Lituaniae, Samosatenianae vel Ebioniticae doctrinae professores, eiusdem[ue] ad nova Ebionitarum contra paraenesin obiecta, responsio)*²¹, išleistas 1582 m. Špejeryje, kalvinisto Bernhardo Albino spaustuvėje. Knyga adresuota Jonui Ostrorogui. Joje autorius ragina arijonus pripažinti Kristaus dieviškumą ir priimti kalvinistų tikėjimą; toliau polemizuojama su arijonų rašytojais.

Trečias – poleminis antijėzuitinis veikalas *Klaidingų teiginių apie Eucharistiją [...], paskelbtų Vilniaus jėzuito Emanuelio Vegos, paneigimas (Assertionum de Eucharistia falsarum [...], ab Immanuele Vega Vilnen[si] Jesuita, publicatarum confutatio)*²², išspausdintas anonimiškai Vilniuje 1586 m. Knygos pradžioje yra poeto humanisto Jono Radvano (*apie XVI a. vid.–†XVI a. pab. ar

¹⁹ KREGŽDĖ, Jokūbas. *Lietuvos reformatų raštija*. Chicago, 1978, p. 77; *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997, p. 294–295.

²⁰ Išsamiau žr.: VOLANAS, Andrius. *Rinkiniai raštai*. Sudarė Marcelinas Ročka; ir Ingė Luošaitė. Vilnius, 1996, p. 11–12, 400.

²¹ *Ibidem*, p. 12, 400.

²² *Ibidem*, p. 16, 402.

XVII a. pr.) epigrama knygos garbei, toliau – paties A. Volano dedikacija Lydos seniūnui ir Vilniaus pilininkui Jonui Abramavičiui.

Dar vienas poleminis veikalas – *Vilniaus disputas (Disputatia Wilenska)*. Šio disputo, įvykusio Vilniuje 1599 m. birželio 2 d., dalyviai – jėzuitas, Vilniaus akademijos profesorius, aktyviai dalyvavęs ginčiuose su kitatikiais, Martynas Smigleckis (Śmiglecki, *1563–†1618) ir kalvinistų kun. Danielius Mikolajevskis. Jame taip pat dalyvavo 5 vaivados, LDK Vyriausiojo Tribunolo teisėjai ir kiti asmenys. Šį disputą publikavo abi pusės: M. Smigleckis – Vilniuje, o D. Mikolajevskis – Torunėje. NB saugomas Torunės leidinys (1599 m., Andriaus Kotenijaus (Cotenus) spaustuvė), anksčiau buvęs kun. J. Biergelio bibliotekoje.

Išlikęs ir vienas priešingos stovyklos autoriaus poleminis raštas – jėzuito, pamokslininko, rašytojo ir ryžtingo Reformacijos priešininko, pirmojo Vilniaus akademijos rektoriaus Petro Skargos (*1536–†1612) darbas *Įspėjimas evangelikams ir kitiems nekatalikams (Upominanie do ewanyelikow y do wszystkich społem nie katolikow, Krokuva, 1592)*. Nors šį darbą inspiravo evangelikų reformatų bažnyčios sugriovimas Krokuvoje, šv. Jono gatvėje 1591 m. gegužę, daugiausia polemizuojama prieš 1573 m. sudarytą generalinį Varšuvos konfederacijos aktą dėl tikėjimo laisvės pripažinimo.

Be reformatų veikalų NB rinkinyje yra Varmės vyskupo, polemisto, rašytojo ir istoriko Martyno Kromerio (*1512–†1589) katalikų tikėjimui ginti parašytas veikalas – diskusija su kun. Stanisławu Orzechowskiu (*1513–†1566) kunigų celibato klausimu *Ozechovskis, arba Apie santuoką ir celibatą (Orechovius, sive De coniugio et coelibatu)*, išleistas Kelne 1564 m.

Dauguma pasaulietinio turinio knygų buvo sukaupta Slucko evangelikų reformatų gimnazijos bibliotekoje. 1626 m. įkurta LDK etmono Kristupo Radvilos (*1585–†1640) gimnazija garsėjo aukštu mokymo lygiu ir gyvavo iki 1914 m. Boguslavas Radvila (*1620–†1669) prie gimnazijos sukaupė turtingą biblioteką²³.

Reformacijos judėjimas neįsivaizduojamas be vieno ryškiausių humanizmo atstovų olandų mokslininko, rašytojo, filosofo Erazmo Roterdamiečio (Desiderius Erasmus Roterodamus, *1469–†1536). Rinkinyje iš Sinodo bibliotekos turime šešias jo knygas (du tomus). Tai deklaracija *Apie dvigubą žodžių ir dalykų išteklių (De duplici copia verborum ac rerum)*, išleista su vokiečių mokslininko Johanno Velkurijaus (Velcurio, †1534) komentarais ir teologo Philippo Melanchtono (*1497–†1560) įžanga. Knyga išspausdinta Valentino Bapsto (†1556) spaustuvėje Leipcige, spėjama, 1547 m. Kita knyga – *Mergelė Motina pagal Loreto liturgijos kultą (Virginis Matris apud Lauretum cultae liturgia)*, išleista Bazelyje 1525 m. Konvoliute kartu įrišti dar 4 veikalai: kalbinis veikalas *Knyga prieš barbarystę (Antibarbarorum liber unus; 1522)*, *Atgaila, arba Išpažinimo būdas (Exomologesis, sive Modus confitendi; apie 1524)*, *Erazmo Roterdamiečio patarimas dėl Evangelijos*

²³ *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1963, t. 23, p. 154.

(*Concilium Erasmi Roterodami in causa Evangelica*; 1526), Erazmo šarvas, nukreiptas prieš Huteno priekaištus (*Spongia Erasmi adversus aspergines Hutteni*; 1523).

Iš pasaulietinės literatūros kūrinių išsiskiria teisinio turinio knygos – žinomų to meto lenkų autorių darbai. Pirmiausia norėtųsi paminėti vieną seniausių bibliotekos paleotipų – Lenkijos valstybės ir Katalikų bažnyčios veikėjo Jano Łaskio (*1456–†1531), ryžtingai kovojusio su protestantizmu, veikalą *Garsiosios Lenkijos Karalystės Statutas (Commune incliti Poloniae Regni privilegium)*. Tai pirmasis to meto Lenkijos įstatymų rinkinys, dar vadinamas Łaskio statutu, išleistas 1506 m. Krokuvoje, Jano Hallero (*apie 1467–†1525) spaustuvėje. Pats J. Łaskis parašė įvadą ir pabaigą, rinkinį sudarė Stanisławas Žaborowskis. Folianto antraštiniame lape yra gražus medžio raižinys, vaizduojantis kanclerį, įteikiantį karaliui privilegiją, kitoje pusėje – šventieji kankiniai, populiarūs ir dažnai aptinkami lenkų dailėje: šv. Vaclovas, šv. Vaitiekus (Adalbertas, Lenkijos globėjas), šv. Stanislovas (Lenkijos šventasis, laikomas Krokuvos ir visos Lenkijos vyskupų globėju) ir šv. Florijonas²⁴. Knyga įrišta mediniais viršeliais, aptrauktais oda.

Saugoma Baltramiejaus Groickio (†1605), gerai Lenkijos miestų teisminę praktiką išmaniusio juristo, darbų apie Magdeburgo teisę rinktinė – 6 knygos, 1562–1582 m. išleistos Krokuvoje, Lozoriaus, Andriaus sūnaus (Nazarus Andreae, Łazarz Andrysowicz) spaustuvėje. Autorius rėmėsi vokiečių teisės šaltiniais – „Saksų veidrodžiu“ ir taip vadinamu „Wiechbildu“ (Magdeburgo teise). Tai pirmieji teisės veikalai lenkų kalba, tapę miestų teisės vadovėliais ir praktikoje atstoję tuo metu valstybės teismuose dar nesančius tos teisės srities kodeksus. Knyga įrišta puikiais odos viršeliais.

Teisininkas ir istorikas Janas Herburtas (*po 1524–†1577) surinko galiojusius Lenkijos valstybės įstatymus į vieną kodeksą, kuriame įstatymai suskirstyti į skyrius pagal turinį, o šie išdėstyti abėcėlės seka, tad priešingai kitiems to meto įstatymų rinkiniams, juo buvo lengviau naudotis. Kodeksas buvo labai populiarus, sulaukė kelių leidimų. *Lenkijos Karalystės Statutai (Statuta Regni Poloniae)* buvo išleisti lotynų kalba (NB saugomas trečiosios jų leidos, išėjusios Zamoscėje 1597 m., egz.) ir lenkų (lenkiškame variante autorius panaudojo sisteminių įstatymų išdėstymą). Bibliotekoje saugomas Mikalojaus Szarfenbergo (Scharfenberg, *1519–†1606) spaustuvėje Krokuvoje 1570 m. išleistas kodeksas.

Gniezno arkivyskupas Stanislovas Karnkowskis (*1520–†1603), abiejų teisių daktaras, polemistas ir teologinių raštų autorius parašė darbą *Apie Prūsijos valstybės įstatymus (De iure provinciali terrarum maiorumque civitatvm Prussiae)* – rinkinį dokumentų, iliustruojančių Lenkijos santykius su Gdansku ir Prūsija; kartu tai ir paties S. Karnkowskio požiūrio į Lenkijos „baltiškąją“ politiką išdėstymas, „dominium maris Baltici“ sąvokos apibrėžimas. Autorius rėmė karalių Henriką

²⁴ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Vilnius, 1997, p. 13–14, 77, 287, 312.

Valua – knygos pradžioje įdėta jam skirta dedikacija. Darbas išleistas Krokuvoje, M. Szarfenbergo spaustuvėje, 1574 m. Kartu įrišta brošiūra be pradžios – autoriaus kalba, pasakyta Seime 1570 m. Leidinys įrištas ornamentuotais odos viršeliais su įspaustais Jėzaus Kristaus ir karaliaus Žygimanto Augusto atvaizdais.

Tarp teisės veikalų iš Sinodo bibliotekos – Sandomiro ir Varšuvos kanauninko, vertėjo Pavelo Szczerbico (*1552–†1609) iš vokiečių ir lotynų kalbų išversti ir parengti spaudai Magdeburgo teisės šaltiniai *Saksų veidrodis (Speculum Saxonum)* ir *Miestų teisė (Jus municipale)*, išleisti autoriaus lėšomis Lvove jo paties spaustuvėje 1581 m. Abu darbai įrišti į vieną knygą, atraštiniai lapai puošti gražiais medžio raižiniais, vaizduojančiais mūšį prie Obertyno²⁵, dedikuoti Krokuvos kaštelionui, Lenkijos didžiajam etmonui Janui Zamojskiui (†1601) ir Lenkijos kancleriui ir didžiajam etmonui Mikalojui Firlėjui (*1542–†1605), parėmusiems knygos pasirodymą.

Į NB pateko *Digestų* – susistemintų Romos teisininkų kūrinių rinkinio²⁶ šeštoji dalis, skirta paveldėjimo teisei (*Digestorum seu Pandectarum pars sexta: de bonorum possessionibus*). Veikalas išleistas 1571 m. Lijone.

Sinodo bibliotekoje buvo saugomi į vieną knygą įrišti 1588 m. karūnacinio ir 1589 m. Respublikos seimų nutarimai. 1588 m. buvo karūnuotas karaliumi išrinktas Zigmantas III Vaza (*1578–†1632). Veikalas išleistas Krokuvoje, Lozorius, Andriaus sūnaus, našlės spaustuvėje (drukarnia Lazarzowey). Antraštinis lapas dvispalvis, vidury jo – Lenkijos herbas, o virš jo iš abiejų pusių du angelai laiko karūną, aplink ratu išdėstyti vaivadijų herbai. Knygos pradžioje įdėtas karaliaus Zigmanto III laiškas, pranešantis apie jo išrinkimą ir patvirtinantis *pacta conventa*²⁷, pabaigoje – 1588 metų mokesčių universalas. 1589 m. seimo nutarimai išleisti M. Szarfenbergo spaustuvėje. M. Szarfenbergas 1570 m. buvo gavęs Žygimanto Augusto privilegiją – išskirtinę teisę 15 metų spausdinti ir pardavinėti Karalystės Statutus ir valdžios įsakus – bei valstybės spaustuvinininko statusą; 1577 m. privilegiją patvirtino Steponas Batoras. Trečdalį spaustuvės produkcijos sudarė oficialūs raštai²⁸. Antraštiniame lape yra Lenkijos karalystės, LDK ir karaliaus herbai, o 3-jo puslapio viršuje – medžio raižinis su Varšuvos vaizdu.

Ne mažiau gausus istorinio turinio raštų skyrius (7 veikalai). Ankstyviausias iš jų – geografo, kronikininko, karaliaus gydytojo Motiejaus iš Miechovo (Maciej z Miechowa, *1457–

²⁵ Mūšis tarp Lenkijos kariuomenės, vadovaujamos didžiojo etmono Jano Amoro Tarnovskio, ir moldavų armijos, vadovaujamos Petro Rarešo, dėl Pokutios istorinės srities (Ukraina), įvykęs 1531 m. rugpjūčio 22 d., baigėsi lenkų pergale bei Pokutios prijungimu prie Lenkijos. - Bitwa pod Obertynem [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Obertynem.

²⁶ Digestai – romėnų teisininkų rinkiniai, romėnų teisės kodifikacijos (*Corpus iuris civilis*) sudėtinė dalis. Teisės kodifikaciją 529–534 m. inicijavo Bizantijos imperatorius Justinianas I. Digestai sudaryti iš 7 dalių. - Pandektos.[interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Digestai>.

²⁷ *Pacta conventa* – formali raštiška sutartis tarp Lietuvos-Lenkijos valstybės bajorų ir valdovo, nustatanti jo išrinkimo sąlygas. Naujai išrinkto valdovo *pacta conventa* būdavo spausdinami įstatymų knygos su kitomis seimų konstitucijomis. Plg.: *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1960, t. 21, p. 317–319.

²⁸ *Słownik pracowników książki polskiej...*, p. 791.

†1523) lotynų kalba parašyta *Lenkijos kronika (Chronica Polonorum)* – pirmoji spausdinta Lenkijos istorija. Tai antra, iš naujo suredaguota, laida (pirmoji išėjo 1519 m.), išleista 1521 m. Heronimo Wietoro (*po 1480–†apie 1546/47) spaustuvėje vokiečių kilmės istoriko Justo Liudviko Decijaus (*apie 1485–†1540) pastangomis. Pirmoji *Kronikos* dalis – Jano Dluogošo (Długosz, *1415–†1480) istorijos santrauka nuo legendinių laikų iki 1480 m., antroji dalis, apimanti autoriaus gyvenamojo meto įvykius (iki 1506 m.), parašyta daugiausia pagal asmeninius užrašus ir, deja, negausiai panaudojus archyvinius šaltinius. *Kronika* iliustruota Lenkijos kunigaikščių ir karalių portretais; joje yra svarbių žinių ir apie Lietuvą.

Jau minėtas M. Kromeris paliko ir du istorinius veikalus, tuo metu itin skaitomus ir sulaukusius keleto leidimų bei vertimų. Sinodo bibliotekoje buvo knygos *Apie lenkų kilmę ir istoriją (De origine et rebus gestis Polonorum)* 1555 m. ir 1558 m. laidos, išspausdintos Bazelyje, Johanno Oporino (*1507–†1568) – žymiausio to meto Europos leidėjo spaustuvėje, egzempliorių. Šios knygos autorius remiasi J. Dluogošu ir Bernardu Wapovskiu (*1450–†1535), tačiau panaudojo ir archyvinius šaltinius. Knyga, dedikuota karaliui Žygimantui Augustui, apima įvykius iki 1506 m. *Istoriją* papildė bene reikšmingiausias M. Kromerio veikalas *Lenkija, arba Apie lenkų kilmę ir istoriją (Polonia, sive De origine et rebus gestis Polonorum)*, išleista 1589 m. Kelne, Arnoldo Mylėjaus (Mylis, *1540–†1604) spaustuvėje. Abi knygos – lotynų kalba.

Toliau sektų Jano Herburto *Kronika (Chronica, sive Historiae Polonicae compendiosa)*, išleista 1571 m. Bazelyje J. Oporino spaustuvėje. Tai – kompiliacija, M. Kromerio darbo santrauka, bet nepaisant to, ji dėl glaustumo buvo net labiau skaitoma nei originalas ir sulaukė gausių leidimų bei vertimų.

Iš Sinodo bibliotekos pateko iki šiol kontraversiškai vertinamo istoriko Aleksandro Gvagninio (*1534–†1614) kompiliacinis darbas *Sarmatinės Europos aprašymas (Sarmatiae Europeae descriptio)*, įdėtas veikale *Trys Lenkijos istorijos tomai (Rerum Polonicarum tomi tres)*, 1584 m. Sigmundo Fejerabendo (Feyerabend, *1528–†1590) išleistame Frankfurte, Johanno Wechelijaus (Wechelus, †1593 m.) spaustuvėje. Šiame veikale pateikiamos žinios apie LDK istoriją, lietuvių religiją, papročius, žemdirbystę.

Prie istorinio turinio darbų priskirtinos liuteronų teologo Davido Chytrėjaus (Chytreaus, *1531–†1600) *Šiaurės Germanijos ir kaimyninių tautų trumpa kronika (Breve Chronicon arctoe partis Germaniae et vicinarum gentium)*, išleista 1587 m. Hamburge, pirmojo Berlyno astronomo, kronikininko Johanno Cariono (Carion, *1499–†1537) *Kronikos (Chronica a magistro Ioanne Carione studiose contracta)*, išėjusios 1537 m. Antverpene, vertimas iš vokiečių į lotynų kalbą, bei *Maskvos istorijos įvairūs autoriai (Rerum moscoviticarum autores varii)* – Frankfurte, A. Wechelijaus spaustuvėje 1600 m. išleistas įvairių autorių darbų apie Maskvos Kunigaikštiją rinkinys. Pastarąją knygą sudaro 15 darbų, tarp jų išsiskiria didelio pasisekimo sulaukęs Sigismundo Herberstaino

(*1486–†1566) *Maskvos aprašymas (Rerum Moscovitarum comentarii)* – knygoje yra ir skyrius apie Lietuvą (*De Lithuania*), kuriame pateikiama geografinių ir etnografinių žinių.

Iš literatūros srities darbų Sinodo biblioteka turėjo žemaičių bajoro Pranciškaus Gradausko (*apie 1545–†po 1599) istorinę poemą lotynų kalba *Žygis į Maskvą (Hodoeporicon Moschicum)*, 1582 m. išleista Vilniuje J. Karcano spaustuvėje. Autorius 1581 m. su LDK lauko etmonu Kristupu Radvila Perkūnu (*1547–†1603) dalyvavo žygyje prieš Maskvos valstybę ir kituose kariniuose veiksmuose. Kūrinys skirtas šiam žygiui pavaizduoti.

Susidomėjimas senovės istorija Renesanso laikotarpiu paskatino graikų ir lotynų kalbomis leisti Antikos autorių darbus. Tarp XVI a. leidinių išliko 1546 m. Tiubingene lygiagrečiai graikų ir lotynų kalbomis išleistas legendinio graikų autoriaus Ezopo (Aesopus, VI a. pr. Kr.)²⁹ *Pasakėčios (Fabulae Graece et Latine)*. Yra romėnų autorių – žymiausio komedijų rašytojo Tito Makcijaus Plauto (Titus Maccius Plautus, *apie 205–†184 m. pr. Kr.), dramaturgo Terencijaus (Terentius, *apie 190–†159 m. pr. Kr.) ir rašytojo Publilijaus Siro (Publius Syrus, *46 m. pr. Kr.–†43 po Kr.) mimografų ir sentencijų rinktinė (*Elegantiarum e Plauto et Terentio libri duo, Publii Syri Mimographi*), sudaryta Erazmo Roterdamiečio ir vokiečių poeto, klasikinės filologijos specialisto Georgo Fabricijaus (Fabricius, *1516–†1571), ir išleista 1581 m. Leipcige Hanso Steinmanno (†1588) spaustuvėje. Kartu įrištos žymiausio Romos oratoriaus Cicerono (Cicero Marcus Tullius, *106–†43 m. pr. Kr.) ištraukos iš *Laiškų (Elegantiarum puerilium libri tres)*, išspausdintos V. Bapsto spaustuvėje XVI a. vid. (1548 ar 1554 m.).

XVII a. knygų, buvusių Sinodo bibliotekoje, repertuaras – platesnis. Čia esama įvairesnio turinio kūrinių, tačiau taip pat bene pusę jų sudaro tikiybinė literatūra. Išliko 15 religinio turinio veikalų. Pirmiausia minėtina 1660 m. perspausdinta Brastos Biblija, išleista Amsterdame, Christopho Cunrado spaustuvėje. Nors poligrafijos požiūriu ir neprilygdama ankstesniajai (yra mažesnio, aštuntainio formato), ši knyga ne mažiau puošni – su 3 vario raižiniais, vaizduojančiais Rojų, Kristų ir Mozę bei Paskutinį teismą antraštiniame lape, su inicialais ir vinjetėmis. Leidinyje yra dvi dedikacijos: LDK lauko etmono Kristupo II Radvilos (*1585–†1640) – karaliui Zigmantui III Vazai ir Didžiosios Lenkijos superintendentų – K. Radvilai kaip evangelikų reformatų globėjui ir rėmėjui.

Vienintelė iš Sinodo bibliotekos į NB patekusi XVII a. knyga lietuvių kalba – *Knyga nobažnystės krikščioniškos* – evangelikų reformatų giesmių ir maldų rinkinys. Jį sudaro 4 knygos: „Dovydo psalmės“, iš lenkų kalbos išverstos Kėdainių miesto burmistro Stepono Jaugelio Telegos (*apie 1600–†1667), bei reformatų superintendente, tikiybinio autoriaus, žymaus raštijos darbuotojo Samuelio Minvydo (*1602–†1660) ir reformatų religinio veikėjo ir raštijos darbuotojo Jono Božimovskio (*1610–†1673) parengtos „Evangelijos“, „Maldos krikščioniškos“ ir „Katekizmas“. Tai

²⁹ Tikslinta pagal: *Mala encyclopedia kultury abtycznej: A-Z*. Warszawa, 1983, p. 248, 595-596, 626, 740.

antroji (pirmoji pasirodė Kėdainiuose 1653 m., spausdino Joachimas Jurgis Rhetas), papildyta laida, 1684 m. išleista Reussnerio spaustuvėje Karaliaučiuje. Knygos leidimą finansavo Liudvika Karolina Radvilaitė (*1667–†1695) – paskutinė iš Biržų ir Dubingių giminės Radvilų, reformacijos veikėja, materialiai rėmusi LDK evangelikų reformatų bendruomenes ir jų spaudą.

Iš Sinodo bibliotekos saugomas giesmynas *Cantional, to jest: Piesni Krzescianskie*, 1620 m. išleistas Torunėje, Augustino Ferberio (†1621) spaustuvėje. Tai 5-oji giesmyno laida. Rinkinį sudaro 234 giesmės ir 39 psalmės, priede yra 32 lenkų poeto Jano Kochanowskio (*1530–†1584) išverstos psalmės.

Iš bažnytinės literatūros minėtina agenda – liturginė knyga, kurioje aprašomos krikščionių bažnyčių apeigos, jų atlikimo tvarka³⁰. Evangelikai reformatai nuo Bažnyčios įsteigimo vartojo atskirą agendą; pirmąją 1599 m. išleido reformatų kun. Kristupas Krainkis (†1685). Antroji – *Didžioji agenda* – lenkų kalba išleista 1637 m. Gdanske, Andriaus Hünefeldo (*1581–†1666) spaustuvėje. Ji skirta LDK ir Lenkijos evangelikų reformatų bažnyčioms. Sinodo bibliotekoje buvo dvi agendas, patekusios iš Biržų ir Kelmės evangelikų reformatų bažnyčių.

Tarp XVII a. religinių leidinių yra keletas laidotuvių pamokslų knygų. 1640 m. mirus evangelikų reformatų rėmėjui LDK lauko etmonui Kristupui II Radvilai, Jonas Danielius Kmita 1641 m. Liubčioje išleido knygelę *Radvilos laidotuvės (Process pogrzebu S. Pamięci Jaśnie Oświeconego Xiążęcia jego Mości na Birzjach Dubinkach PP. Chryzstophu Radziwiłła, Woiewody Wileńskiego Hetmana Wielkiego W. X. L. Administratora Mohilewskiego, Bystrzyckiego etc. Etc. Starosty)*, kurioje, be iškilmingų laidotuvių aprašymo, įdėti jų metu pasakyti pamokslai, vėliau išleisti atskirais leidiniais. Iš Sinodo bibliotekos į NB fondus pateko kun. Samuelio Minvydo ir kun. Jono Bialkovskio sakyti pamokslai.

Be šių, yra trečia pamokslų knyga – konvoliutas iš 8 dalių. Jį sudaro Severino Konradovičiaus ir kalvinistų teologo, eilių autoriaus Jono Zigrovskio (Zygrowski, *1574–†1624) įvairių asmenų laidotuvių metu pasakyti pamokslai, 1618–1620 m. išleisti Liubčioje, Petro Blasto Kmitos spaustuvėje.

Minėtinis dar keletas religinio turinio knygų. Evangelikų reformatų bažnyčios tikėjimo doktrinos išaiškinimui skirtas leidinys *Lenkijos Karalystės ir LDK Evangelikų reformatų bažnyčios mokymo išpažinimas (Generalis confessio doctrinae Ecclesiarum Reformatorum*, 1645); veikale kartu įrištos dar dvi knygos: lenkų polemisto, pastoriaus, poeto Vaitiekaus Węgierskio (*1604–†1660) darbas *Priešnuodis, arba Dvasiniai vaistai nuo apostazės ir atsimitimo nuo tiesos (Antidotum, abo Lekarstwo duszne, przeciwko apostasiey, y odstąpieniu od prawdy, na iedynym fundamencie ss. Prorokow y apostołow ugruntowaney...*, Baranovas, 1646), sudarytas iš 5 traktatų apie apostazę,

---

³⁰ *Knygotyra...*, p. 12.

nukreiptas prieš katalikybę, nors Katalikų Bažnyčia ir nėra atvirai puolama. Kita knyga – kalvinistų dvasininko, laidotuvių kalbų ir teologinių raštų autoriaus Kristupo Pandlovskio (Pandłowski, †1658/59) leidinys lenkų kalba *Taikos balandis, apie sąžinės ramybę (Columba olivifera, de tranquillitate conscientiae*, Baranovas, 1647).

Sinodo bibliotekoje buvo saugoma poligrafiniu požiūriu išsiskirianti Koburgo superintendente Johanno Gerhardo (*1581–†1637) religinių apmąstymų knyga (*LI Rozmyslania nabożne*), Torunės pamokslininko kun. Aarono Blivernitzo (*1629–†1701) išversta į lenkų kalbą. Knygoje yra 51 toks apmąstymas. Prie kiekvieno iš jų pridėti vienodi perpjautos širdies formos raižyti paveikslėliai, jų viduje – vaizdai iš Naujojo Testamento, apačioje – eilės lotynų ir lenkų kalbomis. Graverio pavardė nenurodyta. Knyga išleista 1682 m. Torunėje, Kristijono Becko spaustuvėje. Antrąją leidinio dalį sudaro kun. A. Blivernitzo parengtas *Brevijorius* – dvasininkų knyga, skirta kasdienėms maldoms, sudaryta iš psalmių, Biblijos ištraukų, Bažnyčios tėvų raštų (Gdanskas, Simono Reinigerio (†1712) spaustuvė, 1682). Knyga įrišta odos viršeliais, puoštais augaliniais ornamentais, bloko kraštai paausuoti.

Vienoje knygoje, įrištoje pergamentu, yra Evangelikų reformatų generalinių sinodų konsensusai: *Vieningas tikėjimo ir maldos supratimas Didžiosios ir Mažosios Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos evangelikų bažnyčiose (Nonsensus in fide et religine christiana, inter ecclesias Evangelicas Maioris et Minoris Poloniae, Magnique Dukatus Lithuaniae*, Baranovas, Andriaus Piotrkowczyko spaustuvė, 1628) ir 1595 m. Torunės generalinio sinodo nutarimai.

Šalia liuteronybės ir kalvinizmo LDK tuo metu plito ir radikaloji Reformacijos kryptis – arijonizmas. Iš Sinodo bibliotekos yra išlikę dviejų arijonų autorių darbai. Vienas jų – Samuelis Pšipkovskis (Przypkowski, *apie 1592–†1670) – poetas, religinių ir politinių kūrinių autorius, arijonas socinistas, priklausęs Kristupo Radvilos dvarui. Išsiskiria jo didelis traktatas, parašytas lenkų kalba ir paskelbtas anonimiškai, – *Broliškas pasisakymas į nebrolišką įspėjimą (Braterska deklaracja na niebraterskie napomnienie*; išleista Vilniaus akademijos spaustuvėje 1646 m.) – atsakymas į Simono Starovolskio (Starowolski, *1588–†1656) laišką, paskelbtą taip pat anonimiškai, – *Broliškas įspėjimas religiniams disidentams (Braterskie napomnienie ad dissidentes in religione)*. Replika parašyta pagal arijonų sinodo 1645 m. Žuline nurodymą. Jame autorius įvairiais aspektais tyrinėja religinės tolerancijos problemą.

Arijonų veikėjo ir rašytojo, istoriko, astronomo Stanislovo Lubienieckio (*1623–†1675) darbas lotynų kalba *Lenkijos Reformacijos istorija (Historia Reformationis Polonicae*, Amsterdamas, 1685) daugiausia analizuoja lenkų arijonų veiklą. Dėl cituojamų šaltinių gausumo knyga iki šių dienų tebėra naudingas žinynas Lenkijos Reformacijos istorijos tyrinėtojams.

Protestantų raštus papildo kitų konfesijų atstovų darbai. Katalikų autorius reprezentuoja Vilniaus akademijos retorikos, filosofijos ir teologijos profesorius, poetas, hagiografas, jėzuitas

Andrius Młodzianovskis (*1626–†1686) ir geriausias jo darbas *Palaimintojo Juozapato gyvenimo ir mirties simboliniai vaizdai (Icones symbolicae vitae et mortis B. Iosaphat)*, išleistas Vilniaus akademijos spaustuvėje 1675 m. 40-yje leidinio alegorinių graviūrų pavaizduotos simbolinės Juozapato Kuncevičiaus (*1580–†1623) dorybės, kurias eilėmis šlovina autorius, pasiremdamas kun. J. J. Sušos (Jakub Jan Susza, *1610–†1687) knyga *Cursus vitae*. Knygoje įdėti išsamūs mitologinių personažų ir sudėtingesnių išsireiškimų paaiškinimai. Veikalas parašytas Polocko vaivadaičiui Jurgiui Stanislovui Sapiegai; knygos gale įdėta odė Sapiegomis.

Sinodo bibliotekoje buvo žinomo polemisto Juozapo Benjamino Rutschio (*apie 1574–†1637), Kijevo ir visos Rusijos unitų metropolito, bazilijonų ordino atnaujintojo, poleminis darbas *Dviguba kaltė (Sowita wina)*, išleistas Mamoničių spaustuvėje Vilniuje 1621 m. Tai – atsakas Melecijui Smotrickiui (*1577–†1633) į jo prieš unitus nukreiptą brošiūrą *Nekaltumo pagrindimas dėl naujienų, klaidingai paskleistų po visą Lietuvą bei Baltarusiją ir skirtų gyvenimo bei prakilnios rusėnų tautos nusmukdymui (Verificatia niewinności y omylnych po wszytkiey Litwie y Białey Rusi rozśianych, żywot y uczciwe cnego narodu ruskiego o upad przyprawic zrzadzonych nowin)*, išleista Šv. Dvasios vienuolyne Vilniuje 1621 m.).

Iš buvusios Sinodo bibliotekos į NB pateko daugiau XVII a. pasaulietinio turinio knygų. Yra du teisės srities darbai – pirmieji III Lietuvos Statuto (1588 m.) vertimai į lenkų kalbą, išleisti 1614 ir 1619 m. Vilniuje, Leono Mamoničiaus spaustuvėje. Tai dvi skirtingos laidos (1619 m. yra su abėcėline dalykų rodykle, pastraipos suskirstytos į numeruotus paragrafus). Vertimo autorius nenurodomas, spėjama, kad tai LDK kanclerio Leono Sapiegos (*1557–†1633), vadovavusio Statuto rengimui, laikų vertimas, bet modernizuotas. Statutuose kartu įrištas Varšuvos Seime 1581 m. patvirtintas įstatymas dėl LDK Vyriausiojo Tribunolo įkūrimo (taip pat dvi laidos; deja, 1614 m. tėra tik rankraštinis nuorašas).

Išsiskiria istorinio turinio veikalas – Krokuvos vyskupo palaimintojo Vincento, vadinamo Kadlubeku (Kadlubek, *apie 1150–†1232), lotynų kalba parašyta *Lenkijos kronika (Chronica Polonica)*, apimanti Lenkijos istoriją nuo legendinių laikų iki 1202 m. Knygą spaudai parengė J. Herburtas. Ji, pavadinta „*Lenkijos istorija*“ (*Historia Polonica*), buvo išleista 1612 m. Dobromylyje, Jano Szeligos spaustuvėje.

Yra išlikusių keletą darbų iš filosofijos. Tai 1636 m. Leidene dvyliktainiu formatu išleista Erazmo Roterdamiečio *Pokalbių (Colloquia nunc emendatiora)* knygelė – vienas gražiausių Elzevyrų leidinių (deja, mūsų turimas egzempliorius yra be antraštinio lapo); 1653 m. Amsterdame išleisti anglų filosofo Francio Bacono (*1561–†1626) *Raštai apie gamtos ir visuotinę filosofiją (Scripta in naturali et universali philosophia)* bei Vilniaus akademijos magistro Petro Serbinavičiaus *Universaliosios gamtos filosofijos santrauka (Compendium universae philosophiae naturalis)*, Vilniaus akademijos spaustuvė, 1649).

Vieną seniausių mokslų – astronomiją – pristato Alberto Diblinskio (Woiciech Dybliński, XVII a.) *Astronomijos šimtinė (Centuria astronomica)*. Autorius, nors ir rėmėsi M. Koperniku, dėl nepalankaus bažnyčios vertinimo savo darbe aiškaus pritarimo jo sistemai neparodė. Tai – 1639 m. Vilniaus akademijos spaustuvės leidinys.

Iš geografijos srities darbų į NB pateko Šv. Mauricijaus ordino vienuolio benediktino Dovydo Placido Porcherono (*1651–†1694) knyga *Anonimo iš Ravenos, kuris gyveno VII amžiuje, Apie geografiją 5 knygos (Anonymi Ravennatis qui circa saeculum VII vixit De geographia Libri quique)*, išleista Paryžiuje, Simono Langronne (*1639–†1721) spaustuvėje, 1688 m.

Keletas leidinių priskirtini literatūros sričiai. Valentino Bialavičiaus (*1637–†1678), jėzuito, talentingo rašytojo, anonimiškai leidusio poezijos kūrinius, dramas, panegirikas LDK didikų šeimų garbei, vienas kūrinių, šlovinančių Valavičių giminę, – *Valavičių Strėlės – žemės ir dangaus šlovė (Soli polique decus, Sagittae Wollowicianae Bogoria)*, išleistas Vilniaus akademijos spaustuvėje 1669 m., į NB rinkinius pateko irgi iš Sinodo bibliotekos. Vaiskis, vėliau Žemaitijos žemės teismo raštininkas Krizostomas Volodkavičius (†1616), ilgą laiką tarnavęs Jono Karolio Chodkevičiaus (*1560–†1621) vadovaujamoje kariuomenėje ir pasižymėjęs karuose dėl Livonijos, lotynų kalba parašė Livonijos karo istoriją *Equitis Lituani de bello Livonico* (Vilnius, J. Karcano spaustuvė, 1610)³¹. Taip pat saugomos dvi vokiečių teisininko, dėščiusio Vilniaus akademijoje civilinę teisę, Simono Dilgerio (†po 1659) *Epigramų* knygos, išleistos Karaliaučiuje 1659 m.

Minėtinas lenkų humanisto, rašytojo ir vertėjo, karaliaus Žygimanto Augusto sekretoriaus ir bibliotekos Vilniuje direktoriaus Luko Gurnickio (Łukasz Górnicki, *1527–†1603) politinio turinio veikalas *Lenko pasikalbėjimas su italu apie Lenkijos laisves ir teises (Rozmowa polaka o wolnościach y prawach polskich)*, Andriaus Suskio išleistas po autoriaus mirties 1616 m. Jame lenkas yra sarmatų ideologijos atstovas, o italas išreiškia paties autoriaus, drąsiai kritikuojančio lenkų tarpusavio santykius, ypač „aukso laisvę“, teismus ir teisingumo lygį, požiūrį. Kartu įraštas anoniminis raštas *Prūsų bajoro laiškas LDK piliečiui (List szlachcica pruskiego do obywatela Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, po 1631). Darbas parašytas po švedų karaliaus Karolio IX Gustavo (*1550–†1611) mirties. Jame rašoma apie prūsų žemių prekybą, tų žemių teises, Gdansko privilegijas, gyventojus ir kt.

Išsiskiria M. Rėjaus paskutinis darbas – rinkinys kūrinių, įvairių tematika ir forma, *Veidrodis (Zwierciadlo)*. NB saugomas antros knygos laidos, išleistos po autoriaus mirties 1606 m. Vilniuje, J. Karcano spaustuvėje, egzempliorius. Tai savotiškas testamentas, kurį autorius norėjo palikti „garbingai lenkų tautai“, dedikuodamas atskiras dalis savo „geriems bičiuliams“. Pagrindinė ir didžiausia – proza parašytas „Kilnaus žmogaus gyvenimas“, išreiškiantis paties Rėjaus pasaulio ir

³¹ *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Sudarė Daiva Narbutienė; ir Sigitas Narbutas. Vilnius, 1998, p. 268–269. Veikalo autorystė taip pat priskiriama Teodorui Lackiui. Žr.: ANTANAVIČIUS, Darius. *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*. Vilnius, 2006, p. 99, (red. pastaba).

gyvenimo sampratą. Knygos pradžioje įdėtas medžio raižinys – autoriaus portretas.

Antikos autoriai didelio dėmesio sulaukė ir XVII a. Atskirai norėtusi pakalbėti apie žymiausios olandų spaustuvininkų dinastijos – Elzevyrų – leidinius. NB saugomame elzevyrų rinkinyje yra 11 knygų, patekusių iš Sinodo bibliotekos (prieš tai jos priklausė Slucko gimnazijos bibliotekai). Elzevyrai daugiausia leido mokslinę literatūrą, lotynų klasikų bei kitokią pasaulietinio turinio literatūrą. Iš minėtų 11 leidinių didesnė dalis (8 knygos) yra Antikos klasikų veikalai lotynų kalba. Darbai rimtai parengti, su mokslininkų komentarais, pastabomis ir įvairiomis rodyklėmis. Pavyzdžiui, graikų filosofo Aftonijo (Aphthonius, *III–†IV a.) įvadas į retorikos studijas *Progymnasmata*, iš lotynų kalbos išverstas vokiečių mokslininko, vieno pirmųjų humanistų Rudolfo Agricolos (*1443–†1485) ir Giovanni'o Maria'os Cattaneo (†1529) spaudai parengtas, padedant vokiečių filologui Reinhardui Lorichui (†1564). Saugomas 1655 m. Amsterdamo leidimo egzempliorius. 1635 m. Leidene išleisti Cezario (Caesar, Julius, *102 ar 100–†44 pr. Kr.) raštai *C. Iulii Caesaris quae extant ex emendatione Ios Scaligeri* (Scaliger Joseph Juste, *1540–†1609) laikomi geriausiu jų išleistu mažo – dvyliktainio – formato lotynų klasikų veikalu³². Galima paminėti Plinijų (Gaius Plinius Secundus, *23–†79 m.) ir jo veikalą *Laiškai ir panegirikos* (Amsterdamas, 1659), Valerijų Maksimą (Maximus, I a. pr. Kr.–I a. po Kr.) ir jo *Dictorum factorumque memorabilium libri IX* (vienintelį jo veikalą – 28–32 m. parašytą anekdotų apie žymius to meto įvykius rinkinį, išleistą Amsterdame, 1671). Taip pat paminėtini: 1657 m. Leidene išleistas Romos istoriko Floro (Lucius Annaeus Florus, *I–†II a.), 1653 m. – ten pat Johano Henriko Meibomo veikalai, Terencijaus (Publius Terentius Afer, *apie 190–†159 pr. Kr.) *Šešios komedijos* (Amsterdamas, 1655), įrištos konvoliute su IV a. Romos gramatiko, retorikaus ir poeto Auzonijaus (Ausonius Decimus Magnus) *Darbais (Opera*, Amsterdamas, Johanno Blaue spaustuvė, 1669) ir romėnų poetų Katulo (Catullus Gaius Valerius, *87–†54 pr. Kr.), Tibulo (Albius Tibullus, *apie 54–†19 pr. Kr.), Propercijaus (Propertius Sextus Aurelius, *apie 49–†15 pr. Kr.) ir Galo (Gallus Gaius Cornelius, *apie 69–†26 pr. Kr.) poezijos fragmentų leidiniais (Amsterdamas, Johanno Jansonijaus spaustuvė, 1640).

Be Antikos autorių, iš Sinodo bibliotekos turime Elzevyrų išleistus jau minėtus Erazmo Roterdamiečio ir Francio Bacono darbus.

Pagaliau Elzevyrai neįsivaizduojami be garsiųjų *Respublikų* serijos – knygelių apie atskiras Europos ir kitų žemynų šalis, leistų 1625–1649 m. dvyliktainiu formatu. Iš 35 pavadinimų leidinių NB saugomos dvi, patekusios iš Sinodo bibliotekos. Tai olandų poeto ir filologo Pyterio Skriverijaus (Pieter Schrijver, *1576–†1660) tomelis apie Romą (*Respublica Romana*, Leidenas, 1629) ir Nyderlandų teisininko, istoriko ir filologo Peterio Kuno (Cun, Peter van der, *1568–†1638) darbas apie žydų valstybę (*De republica Hebraeorum libri III*, Leidenas, 1632); kartu įrišta knygelė apie

---

³² *Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai* : katalogas. Sudarė Vidas Račius. Vilnius, 1994, p. 12.

Arabiją (1633 m. Johanno Jansonijaus spaustuvės leidinys).

Iš šios apžvalgos matyti, kad buvusios Sinodo bibliotekos leidiniai reprezentuoja ne tik religinę literatūrą, bet ir įvairias mokslo, visuomenines politines bei kūrybos sritis. Jie parodo, ką galėjo skaityti ir kuo domėjosi apsišvietę to meto žmonės. Ne mažiau svarbu ir tai, kad dauguma šių leidinių – bibliografinės retenybės, įtrauktos į J. J. Bauerio retų knygų katalogą³³ – visų pirma lituanistiniai leidiniai, tokie kaip Brastos Biblija, 1593 m. Naujasis Testamentas, M. Rėjaus ir J. Morkūno Postilės, visi A. Volano raštai ir pan.

Tad nežiūrint to, koku keliu knygos pateko į vieną ar kitą biblioteką, šiandien turėtume džiaugtis, kad jos „pergyveno“ visas istorines negandas, nors ir iš dalies nukentėjusios, ir dabar yra prieinamos visiems besidomintiems tiek pačiomis knygomis, tiek ir Sinodo biblioteka.

---

³³ BAUER, Johann Jacob. *Bibliotheca librorum rariorum universalis*. Nürnberg, 1770-72, 3 t.